

Simone Heil / **Young Ambassadors: Youth Exchange and the Special Relationship between Germany and the State of Israel**, NOMOS, Baden-Baden 2011, 351 pp.

לפני זמן־מה, הרעיף נשיא גרמניה היוצא כריסטיאן וולף (Wulf) שבחים על ארגון המכונה ConAct, קיצור של "פעולה משולבת", על תרומתו הרבה לקירוב בין בני־נוער ישראלים וגרמנים, במלאת עשר שנים לארגון. הנשיא הגרמני הדגיש כמובן את הפעילות הברוכה של יצירת פרויקטים משותפים, של חילופי קבוצות של בני־נוער משתי הארצות, ואת מגוון הפעילויות בקרב בני־הנוער – ספורט, תנועות נוער, פעולות למען השלום ועוד.

ברם אירועי העשור לפעולתו של ConAct עלולים לנכס לארגון, שלא בצדק, את כלל המפעל הגדול של חילופי נוער בין ישראל וגרמניה, שראשיתו כבר בשנות ה־50 של המאה העשרים. אכן, לעניין זה של ביקורים הדדיים, עבודה משותפת למען הקהילה ומטרות נשגבות אחרות, מפעלי ספורט ועוד, שתרמו את חלקם למסכת הקשרים בין ישראל לגרמניה ה"אחרת", יש עבר ויש שורשים, והם היו ראויים לתיאור ולניתוח אקדמי על מנת לאמוד את משקלם בתהליך ההתקרבות בין ישראל לגרמניה ובין העם היהודי היושב בארץ ישראל לבין בניהם ונכדיהם של מחוללי השואה והשותפים לביצועה בגרמניה שלאחר המלחמה.

לשם כך נרתמה סימון הייל, תלמידת מחקר באוניברסיטה הפרטית ג'ייקובס בברמן (Jacobs University Bremen). במסגרת עבודת הדוקטור שלה, שעובדה לספר, היא ראינה 130 אנשים שהיו מעורבים בתהליך ההתקרבות והפיוס במרוצת השנים, נברה באין־ספור מסמכי ארכיונים של גופים ממשלתיים, עירוניים וציבוריים, והציגה משנה סדורה של התפתחות המפעל לחילופי נוער וצעירים במסגרות שונות – כחלק מהתהליך ההיסטורי המורכב של "ההתקרבות" וה"יחסים המיוחדים" שבין ישראל וגרמניה.

הספר מציג בפנינו את התהליך, שאבן הפינה שלו הייתה חילופי הנוער ושיגור המשלחות מארץ לארץ, מיישוב ליישוב ומאגודה זו או אחרת למקבילה לה – וזאת כבר בשנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל ואף בטרם הושלם המהלך הדיפלומטי רב־הקשיים של כינון יחסים פורמליים בין המדינות.

פרופסור יוסי בן ארצי מלמד בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה וכיהן בעבר כרקטור האוניברסיטה.

דוא"ל: yossib@univ.haifa.ac.il

המחברת מעגנת את התהליך הזה בתאוריה הקונסטרוקטיביסטית לגבי מסכת היחסים הבינלאומיים ובהגדרת מדיניות חוץ של מדינות. היא מנסה לייחד את הנושא של ספרה בטענה, שמדובר בתהליך של היזון חוזר בין הפרט ובין המדינה, כלומר – שלחילופי הנוער הייתה תרומה בגיבוש הזהות ובעיצוב היחסים ברמת הממסד והמדינה, שהושפעו במידה רבה על־ידי רמתו של הפרט שהשתתף במפעל של חילופי הנוער והצעירים. מדיניות חוץ, לפי תאוריה זו, ניתנת להבנה גם על רקע הבניית הזהויות הלאומיות של המדינות השונות, ובמקרה של ישראל וגרמניה מקבלת אפשרות זו משנה תוקף נוכח ההיסטוריה שלהן ותקומתן לאחר מלחמת העולם השנייה. הפיוס, שהושג לכאורה בין המדינאים ואחר־כך גם בדעת הקהל, היה גורם מרכזי בעיצוב התודעה הלאומית של שתי המדינות וגורם מוביל ביצירת יחסי הגומלין שביניהן. אם בישראל הפכה השואה לגורם מעצב רב־משמעות בחיי היום־יום ובטיעוניהם פוליטיים, הרי שבגרמניה יצרה השואה את תודעת האשמה הקולקטיבית ואת הצורך ב"היטהרות" על־ידי יצירת יחס מיוחד כלפי הקורבן ומתן פיצוי חומרי, אך לא פחות מכך נטילת אחריות על גורלו, ביטחונו ועתידו של העם היהודי הבונה את מולדתו שלו.

במסכת זו יש לחילופי הנוער במסגרות השונות תפקיד ברמת ה"מיקרו" של היחסים הדו־צדדיים, תפקיד שהוא, לדעת המחברת, מרכזי לא פחות מהיחסים הפורמליים ברמת ה"מקרו". מכאן ייחודו של המחקר של הייל: הוא אינו דן רק בשיח של "סוכני ההבנייה" ביחסי חוץ בין מדינות, אלא שואף להראות את התלות ההדדית בין המדינה לחילופי הנוער והשפעתם על קובעי המדיניות. על מנת להוכיח טיעון זה, משתמשת המחברת בגישה איכותנית־אינדוקטיבית, ומבקשת להראות כיצד מדיניות החילופים תפסה מעמד מרכזי בקו המדיני, וכיצד בוגרי התוכניות השונות הפכו לגורמים משפיעים ומדרבנים בהתקרבות בין המדינות.

ברמת המדיניות בוחנת המחברת את התפתחות היחסים בין גרמניה וישראל על־פי כמה אירועים היסטוריים מרכזיים: כינון היחסים בשנת 1965, המלחמה בשנת 1967, רצח הספורטאים הישראלים באולימפיאדת מינכן בשנת 1972, ביקורו של וילי ברנדט (Brandt) והמלחמה בשנת 1973, סיום המלחמה הקרה ואיחוד גרמניה בשנת 1989–1990, מלחמת המפרץ בשנת 1991 ונאום הבכורה של קנצלר גרמני בכנסת בשנת 2000.

ברמה של משלחות הנוער היא מתבססת על הממצא האמפירי העולה מחקר חילופי הנוער בין הערים התאומות – במשלחות תלמידים מבתי־ספר ובמשלחות של חניכים בתנועות הנוער. הערים שנבחרו למחקר העומק היו תל־אביב־קלן וחיפה־ברמן, שיש ביניהן הסכמי ערים תאומות ותיקים למדי. נוער גרמני מקלן הגיע לתל־אביב

ולסיוור בארץ כבר בשלהי שנות ה־60 במאה העשרים. בסך הכול נערכו 130 ראיונות עומק, מהם 86 בצד הישראלי ו־44 בצד הגרמני.

גם בלי להתעמק במגוון השאלות וסוגיהן ובדרכים לאיתור החומר המשלים בארכיונים, בעיתונות ובמקורות אחרים, הממצאים העולים מן המחקר מאששים את הטענות המרכזי, ולפיו לא די בהכרת יחסי הגומלין המדיניים על רקע אירועים היסטוריים והשתקפותם התקשורתית או המעשית כדי להבין את היחסים הדו־צדדיים, אלא יש להכיר גם את המרחב הציבורי האישי של מארג היחסים – זאת, על־ידי הכרת הרשת החברתית הנוצרת על פני השטח, בין השאר הודות לחילופי הנוער. הדבר נכון ברמה התאורטית והכללית, ונכון אף יותר בהקשר הטעון של יחסי ישראל וגרמניה.

ממצא חשוב אחר הוא ההגדרה שנתנו רבים מהנשאלים בהתייחסם למפגש האישי עם בני הצד האחר, וממנה עולה, כי רובם הגדירו את המפגש כ"נקודת מפנה" בחייהם, שהולכה ליכולתם להכיר באחר ולמחויבותם לטיפול היחסים בין המדינות. לאחר שבגרו היו רובם לפעילים בהידוק היחסים ובהשפעה על הדרג המדיני בהקשר זה.

הספר בנוי משבעה פרקים. הראשון הוא מבוא כללי ותקציר הממצאים; השני מציב את המסגרת התאורטית של הבניית מציאות פוליטית באמצעות תהליכים "מלמטה למעלה" ולהפך; הפרק השלישי דן במדיניות החוץ של שתי המדינות בהיבט התרבותי – כלומר, במסגרות של המגעים והמפגשים בין צעירים לסוגיהם; הפרק הרביעי הוא פרק מתודולוגי, שמפרט את אופן עשיית המחקר, איסוף הנתונים וקביעת ההיגדים שבהם השתמשו הנשאלים ונבחנו על־ידי החוקרת בהקשר של השפעת החילופים על יחסי המדינות; הפרק החמישי מוקדש לערים התאומות ולחילופי המשלחות המתקיימים גם בימינו, על רקע השלבים ההיסטוריים של התפתחות היחסים בין המדינות. הפרק השישי הוא ניתוח אמפירי של ממצאי המשאל הנרחב שערכה המחברת בין משתתפי המשלחות ומארגניהן, ובפרק השביעי מוצגות מסקנות המחקר. מדובר אפוא במחקר מקורי ומיוחד, שאיש לא נתן קודם את דעתו על נושאו ולא דן בהם באופן כה יסודי ומפורט.

המחברת בחרה לעסוק בנושא, שהוא לכאורה מובן מאליו ונטול זיקה פוליטית בהקשר של יחסים בין מדינות בכלל ובין גרמניה לישראל בפרט. אך למעשה, ייחודם של היחסים הללו הביא לכך, שחילופי נוער, ובעיקר במסגרות עירוניות, הפכו למכשיר חשוב בקידום היחסים ובהפשרתם. דומה הדבר למבוגרים כעוסים היושבים במעגל – והופכים את הילדים המשחקים לפנייהם לעיקר העניין שבו הם נאחזים. כך מתאפשר שיח עקיף דרך המתווך התמים, אשר נהנה מעצם המפגש, אך בהדרגה

הופך לחלק ממנו ועושה הכול כדי להנציחו ולהעצימו. אחר־כך נמשכים משחקי הילדים, אבל למבוגרים כבר יש מישור להידברות, להתקרבות ולבסוף אף להאחדות אינטרסים ויצירת יחסים דו־צדדיים מורכבים, שהמתווך אינו אלא חלק מהם.

אלגוריה זו מצדיקה מצד אחד את חקר "הילדים המשחקים", ומצד אחר, מאפשרת תובנה חדשה של יצירת יחסים דו־סטריים במישור המדיני. לכך שאפה בעצם המחברת, שביקשה לתרום לתאוריה הקונסטרוקטיביסטית פן של שילוב תהליכים מן הרמות השונות. מבחינות רבות הספר שלפנינו תורם על־כך למגוון היבטים של לימוד יחסים בינלאומיים בכלל ושל יחסי ישראל־גרמניה בפרט. אין זה עוד מחקר פוליטולוגי הנשען על מסמכים מדיניים, כי אם מחקר הנשען על יחסים בין־אישיים ובכך תרומתו להבנת התהליך הכולל.

נקודת החולשה של הספר נעוצה בכך, שהפך באופן מכני מעבודת דוקטור כהלכתה לספר מודפס, שאמור להיות שווה לכל נפש. המחברת הערתה לספר את כל סממניה של עבודת הדוקטור: מן המבוא ועד למקורות, תוך ציון כל סעיף משנה – גם אם אין הוא אלא בן חצי עמוד. זוהי דקדקנות יתר, המקלה אולי בעת כתיבת המחקר, אך מפריעה לקריאה ומסורבלת מדי. הפרק המתודולוגי חשוב בעבודת דוקטור, אך מוגזם בהיקפו בספר הנובע ממנו.

יתר־על־כן, בספר העוסק בחילופי נוער, כלומר באנשים צעירים הנמצאים בשלב השיא של חיי נעורים תוססים ורבי־מעללים, הקורא מצפה ליותר מאשר "טעימה" מעוללות הנוער כדי להבין את עוצמת החוויה הנרכשת. המחברת מביאה אמנם ציטוטים לרוב על קביעת עמדות ושינוי עמדות בגין חילופי הנוער על־פי המדדים שבהם בחרה, אך לכלל חוויית הביקור כולו, מורכבותו, בילוי הזמן מעבר לדיונים "רציניים" – לא זכינו בספר. וחבל, שכן היכרות עם החוויה הזו הייתה אולי תורמת יותר להבנת הממד הפסיכולוגי או התודעתי של המפגש. נכון הוא, שכתבת עבודת מחקר בתחום של יחסים בינלאומיים מחייבת מתודולוגיה קפדנית וגישה עניינית, אבל על מנת שהקורא ידבק בספר ויעקוב אחר שפע הפרטים שבו, רצוי היה לתבל אותו בסיפורי חיים או בחוויות מן הביקורים ההדדיים.

לסיכום, מונח בפנינו ספר מעמיק ורציני, החושף פן חשוב של התפתחות היחסים בין ישראל לגרמניה, פן שלא זכה עד עכשיו למחקר כה שיטתי, מקיף ומושתת על מסגרת תאורטית אוניברסלית. כל הרוצה להבין את הבנייתם של היחסים האלה, של התפתחותם במישור האישי והקולקטיבי, חייב מעתה להביא בחשבון את עניין חילופי הנוער, ששימשו סוכן־מתווך חשוב בהפשרת היחסים לאחר השואה והקמת המדינה, וכך פורה להעשרת היחסים מעבר לרכיב הדיפלומטי־הפוליטי שלהם.